

- 6 Перспективы и стратегические приоритеты развития факультета теологии Европейского Гуманитарного Университета [Электронный ресурс] / Митрополит Минский и Слуцкий Филарет 6 Режим доступа — <http://church.by/resource/Dir0382/Page0704.html>.
- 7 вакф (араб.) являє собою нерухоме майно, передане державою або окремою особою на благодійні цілі мусульманській громаді.
- 8 http://theology.bsu.edu.az/ru/content/_162.
- 9 http://ru.wikipedia.org/wiki/Боннский_университет.
- 10 <http://uni-versity.info/Strasbourg/>
- 11 http://ox.ac.uk/admissions/undergraduate_courses/courses/philosophy_and_theology.
- 12 Див.: <http://hds.harvard.edu/academics>; <http://bu.edu/academics/sth/programs/divinity>; <http://2.ptsem.edu/offices/admissions/programs/master.aspx>. тощо.

Kalnish Y.G.

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THEOLOGICAL SCIENCE AND EDUCATION IN SYSTEM OF THE HIGHER SCHOOL OF UKRAINE.

Article purpose — on the basis of the comparative analysis of evolution of modern theological science and education in some countries of the former USSR to begin scientific discussion concerning directions and prospects of the further development of theological science and education in system of higher education of Ukraine.

Keywords: divinity, higher education, scientific speciality.

Устим Хаварівський

**ДЕРЖАВНА РЕЛІГІЄЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА
В УКРАЇНІ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Проаналізовано теоретичні та практичні аспекти забезпечення релігієзнавчої експертизи органом реєстрації статутів релігійних організацій.

Ключові слова: релігієзнавча експертиза, державний орган України у справах релігій, реєстрація статутів, релігійна організація.

Актуальність обраної теми зумовлена важливою роллю релігієзнавчої експертизи у процесі реєстрації статутів релігійних організацій, які не належать до жодної із зареєстрованих в Україні конфесій та є новим для країни явищем, і тривалою неврегульованістю правової регламентації проведення такої експертизи.

пертизи. Декларативність законодавчо закріпленої норми про забезпечення Державним органом України у справах релігій релігієзнавчої експертизи за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів вимагає подальшої розробки необхідних юридичних механізмів її імплементації.

Попри те, що правовий інститут релігієзнавчої експертизи був передбачений в чинному законодавстві України ще у 1991 році (стаття 30 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”), тема державної релігієзнавчої експертизи в Україні не знайшла достатнього теоретичного осмислення та до сьогоднішнього дня залишається поза межами наукових пошуків. Окремим аспектам аналізу тематики присвятили увагу вітчизняні представники державно-управлінської, юридичної, філософської наук: В. Авер’янов, В. Бондаренко, Є. Додіна, Г. Друзенко, О. Заєць, Ю. Кальниш, А. Колодний, В. Любчик, П. Мінка, Р. Небожук, М. Новиченко, В. Петрик, П. Рабинович, Ю. Решетніков, Л. Филипович, Л. Ярмол тощо. Питання правового забезпечення проведення релігієзнавчої експертизи аналізують у своїх працях російські вчені: П. Дозорцев, Ф. Купріянов, Є. Лапін, О. Пчелінцев, О. Яковлева тощо. Окремо треба виділити монографію І. Загребіної “Державна релігієзнавча експертиза: теорія і практика” (Москва, 2011), в якій здійснено комплексний аналіз інституту державної релігієзнавчої експертизи. Книга складається із трьох основних розділів: теоретико-правовий аналіз державної релігієзнавчої експертизи; процедура державної релігієзнавчої експертизи; концептуальні проблеми розвитку і реалізації законодавства про державну релігієзнавчу експертизу¹.

Метою наукової статті є аналіз теоретичних та практичних аспектів забезпечення релігієзнавчої експертизи з боку вітчизняного органу реєстрації статутів релігійних організацій, а також подання пропозицій і рекомендацій щодо внесення змін і доповнень до законодавства.

Як ми уже зазначали, правовою основою релігієзнавчої експертизи є норма Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, яка передбачає, що “Державний орган України у справах релігій... забезпечує релігієзнавчу експертизу за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів” (абзац 8 статті 30). З контексту вказаного Закону можна зробити висновок, що релігієзнавча експертиза застосовується під час реєстрації статуту нової релігійної організації (на що не прямо вказує частина четверта статті 14 цього ж Закону — “у необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської Рад народних депутатів, а також спеціалістів”). Норма Закону про релігієзнавчу експертизу дослівно, без будь-яких уточнюю-

чих доповнень, була перенесена до частини 4.92 положення про Міністерство культури України (затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року №388/2011), яке визначалося як спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері релігії. Окрім декларативної згадки про забезпечення релігієзнавчої експертизи, в Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” та положенні про Міністерство культури України, сьогодні жоден інший нормативно-правовий акт не містить дефініції поняття “релігієзнавча експертиза” та юридично не регламентує, в яких випадках вона призначається, хто її здійснює (в положенні про Мінкульт відсутня навіть згадка про релігієзнавчу експертну раду), який порядок (процедура) її проведення, об’єкт експертизи, термін її проведення, вимоги до змісту експертного висновку та його правове значення тощо.

Також із законодавчого поля в частині релігієзнавчої експертизи випали обласні державні адміністрації, які є окремими суб’єктами реєстрації такого виду релігійних організацій як релігійні громади. Законом не надано права обласним державним адміністраціям самостійно здійснювати релігієзнавчу експертизу. Відтак, у випадку звернення із заявою про реєстрацію статуту релігійної громади, що належить до релігійних течій, які не представлені в Україні, структурні підрозділи у справах релігій обласних державних адміністрацій, як правило, звертаються до державного органу у справах релігій за консультативною допомогою та ініціюють проведення релігієзнавчої експертизи. Хоча типовими положеннями про управління (відділи) у справах релігій обласних державних адміністрацій механізму звернення до державного органу у справах релігій щодо релігієзнавчої експертизи не передбачено. Тому при реєстрації релігійних громад нових напрямків і течій, обласні державні адміністрації перебувають у своєрідному “правовому вакуумі” та несуть одноосібну відповідальність за прийняті рішення.

Спробою розв’язати цю проблему була розробка проекту нової редакції Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” (розроблений Держкомнацрелігій та поданий до Кабінету Міністрів України у листопаді 2010 року). Законопроект передбачав, що Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації могли здійснювати реєстрацію релігійних громад, окрім громад, що належать до релігійних течій, які не представлені в Україні (такі громади мав реєструвати центральний орган). Для проведення реєстрації релігійних організацій, що належать до релігійних течій, які не представлені в Україні, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань світогляду та віросповідань мав забезпечити проведення комплексного дослідження відповідності законодавству України віросповідної доктрини та практики діяльності

релігійних організацій, що належать до цієї релігійної течії. Передбачалося, що порядок проведення комплексного дослідження буде встановлюватися спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань світогляду та віросповідань. На сьогодні даний законопроект не прийнято.

Негативним наслідком правової неврегульованості взаємовідносин обласної державної адміністрації (як органу реєстрації) з Державним органом України у справах релігій (як суб'єктом проведення державної релігієзнавчої експертизи) в частині здійснення релігієзнавчої експертизи релігійних громад може бути такий факт, який мав місце у 2009 році. До тодішнього Держкомнацрелігій надійшла заява про реєстрацію статуту нового утворення — “Української Правовірної Греко-Католицької Церкви” (УПГКЦ). Держкомнацрелігій відмовив у реєстрації, залучившись висновком релігієзнавчого аналізу щодо діяльності УПГКЦ з Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України. Згодом, при зверненні УПГКЦ до Комітету, в одному з листів їм було рекомендовано спочатку реєструвати місцеві релігійні громади в обласних державних адміністраціях, а потім звертатися до Держкому щодо реєстрації статуту релігійного центру. Замість того, щоб провести передбачену положенням про Держкомнацрелігій релігієзнавчу експертизу релігійного утворення “УПГКЦ”, результати якої скерувати для керівництва в роботі обласним державним адміністраціям, Комітет намагався перекласти відповідальність за прийняте рішення щодо реєстрації первинної структури новітнього утворення на місцеву адміністрацію.

Треба зазначити, що вивчення новітніх релігійних течій та напрямків в Україні на державному рівні таки практикувалося наприкінці 1990-х — початку 2000-х років. В Інформаційному звіті Державного комітету України у справах релігій за 1998 рік “Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин в Україні” повідомлялося, що Комітетом було запроваджено систему вивчення процесів, які відбуваються в середовищі неорелігій, випереджувального орієнтування на культу, що мають негативну міжнародну репутацію й намагаються утвердитися в Україні. Також говорилося, що Кабінет Міністрів України за ініціативою Комітету створив державну релігієзнавчу експертну раду, яка буде займатися експертизою віросповідної доктрини неорухів, вивченням їхньої практики. Зазначалося, що у деяких випадках релігійно-містична фразеологія, атрибутика й практика стають прикриттям для відверто асоціальних або злочинних намірів. За інформацією Комітету, у 1997 році в Києві, Донецьку, Харкові, Чернівцях, Криму, Львівській і Полтавській областях було зафіксовано прояви сатанізму. Проте завдяки упереджувальним заходам організаційного оформлення цього руху не відбулося.

Відповідно до пункту 11 Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій (затвердженого постановою КМУ від 14 лютого 2007 року № 201) для здійснення релігієзнавчої експертизи у Держкомнацрелігій утворювалася експертна рада за участю представників наукових установ, учених-релігієзнавців та фахівців з інших галузей. Склад експертної ради та положення про неї затверджував Голова Держкомнацрелігій. Однак, не відомо жодного оприлюдненого висновку згаданої експертної ради при Держкомнацрелігій України, який би стосувався реєстрації новітніх релігійних рухів та течій.

Засідання експертної ради з питань свободи совісті здебільшого були присвячені підбиттям підсумків роботи з доопрацювання Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, а також виконання зобов'язань у сфері свободи совісті, що випливають з членства України в Раді Європи; розгляду питання визначення релігійних організацій суб'єктами права власності на землю та постійного користування земельними ділянками із земель державної та комунальної власності (засідання 23 вересня 2008 року); знайомству з результатами законотворчої роботи Держкомнацрелігій за 2008 рік та обговоренню напрямків його подальшої роботи в цій сфері (засідання 24 березня 2009 року); обговоренню окремих питань діяльності релігійних організацій (засідання 26 червня 2009 року); аналізу розвитку релігійно-церковного комплексу та державно-конфесійних відносин в Україні, знайомству з Інформаційним звітом за 2009 рік про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин, та аналізу статистичних даних Комітету про мережу Церков і релігійних організацій в Україні, обговоренню релігійної ситуації в АР Крим, оновлення чинного законодавства України, зокрема про проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, нову редакцію Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" та про законопроект про повернення у власність та передачу у користування релігійним організаціям культових будівель (засідання 24 березня 2010 року).

У 2010 році на розгляд Верховної Ради України було винесено законопроект Народного депутата Москаля Г. Г. щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект (реєстраційний № 2419 від 21.04.2008). Законопроект передбачав, що завданнями державного органу у справах релігій у сфері запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та діяльності іноземних місіонерів могли б бути:

- захист існуючих релігійних структур, протидія створенню паралельних юрисдикцій, усунення можливості функціонування "організацій-двійників";

– посилення контролю за порушеннями релігійними об'єднаннями власного статуту, а також використанням його як прикриття для комерційної й іншої нерелігійної діяльності;

– здійснення обліку і контролю місіонерської діяльності релігійних організацій. Упорядкування діяльності місіонерів, підсилення контролю за їхньою діяльністю;

– захист членів релігійних організацій від зазіхання на їх фізичне і психічне здоров'я;

– захист закладів освіти від втручання в їхню діяльність релігійних організацій;

– посилення контролю за законністю формування майна релігійних організацій та використання коштів;

– упорядкування проведення релігієзнавчої експертизи статутів і діяльності релігійних організацій.

Для цього передбачалося: встановити, що перелік елементів релігійного культу (особливих слів у найменуванні юридичної особи, характерних предметів, специфічної символіки), які мають право використовувати лише релігійні організації у найменуваннях, на офіційних бланках, печатках юридичних осіб тощо, затверджується державним органом України у справах релігій; заборонити іноземним громадянам займати керівні посади в релігійних організаціях, що зареєстровані в Україні; зобов'язати новостворені релігійні громади, які не належать до вже зареєстрованих релігійних об'єднань існуючих в Україні віросповідань (конфесій), проходити щорічну перереєстрацію своїх статутів (положень) у державному органі України у справах релігій впродовж перших десяти років діяльності. Однак згаданий законопроект був відхилений профільним комітетом ВРУ.

На відміну від України, процедура релігієзнавчої експертизи детально регламентована у нормативно-правових актах країн-сусідів: Республіки Білорусь та Російської Федерації. Зокрема, ст. 11 Закону Республіки Білорусь “Про свободу совісті та релігійні організації” наділяє республіканський орган державного управління у справах релігій правом призначати державну релігієзнавчу експертизу (надалі — ДРЕ) та створювати відповідну Експертну раду. Ст. 22 уточнює, що експертиза призначається при створенні релігійних організацій, а також при здійсненні ними діяльності². Порядок призначення і проведення ДРЕ визначається республіканським органом державного управління у справах релігій. Положення про Експертну раду при Уповноваженому у справах релігій і національностей та порядок проведення ДРЕ затверджено наказом Уповноваженого у справах релігій і національностей від 23 липня 2007 року № 28 (діє в редакції наказу від 19

березня 2010 року № 11). Експертна рада при Уповноваженому у справах релігій і національностей є єдиним органом, який вправі здійснювати ДРЕ, передбачену Законом. Основними завданнями Експертної ради є: проведення експертизи і підготовка за її результатами експертних висновків при створенні, а також при здійсненні діяльності релігійними організаціями на предмет відповідності статутів, віровчень, культових практик релігійних організацій законодавству Республіки Білорусь; визначення релігійного характеру організації, що реєструється, на підставі наданих для проведення експертизи документів і матеріалів; перевірка достовірності даних, поданих для проведення експертизи документів і матеріалів; проведення експертизи за рішенням Уповноваженого у випадках, передбачених ст. 26 Закону Республіки Білорусь “Про свободу совісті та релігійні організації” (стаття передбачає, зокрема, що ввозити на територію держави релігійну літературу, інші друковані, аудіо— та відеоматеріали релігійні організації можуть тільки після проведення ДРЕ; при надходженні релігійної літератури в бібліотечні фонди проведення ДРЕ також є обов’язковим)³.

Персональний склад Експертної ради затверджується наказом Уповноваженого у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів ради. Станом на червень 2011 року до складу Експертної ради входило 22 спеціалісти у сфері релігієзнавства, права, психології, медицини, в тому числі 5 докторів наук і 11 кандидатів наук.

Положення про Експертну раду врегульовує також порядок матеріального забезпечення експертів. Виплата винагороди членам Експертної ради за проведення експертизи здійснюється за рахунок коштів апарату Уповноваженого на підставі договору підряду на проведення експертизи і акту прийняття-здачі експертного висновку або акту про неможливість підготовки експертного висновку, які від імені замовника підписує Уповноважений або його заступник, а від імені виконавця — член Експертної ради, який проводив експертизу. Ціна договору підряду за проведення експертизи визначається Уповноваженим виходячи з часу, необхідного для її проведення (з урахуванням складності і об’єму документів і матеріалів, наданих на експертизу, але не більше ніж 20 годин за підготовку одного експертного висновку), і ставок погодинної оплати, встановлених Положенням. За проведення експертизи встановлено такі ставки погодинної оплати (у відсотках від розміру тарифної ставки першого розряду, затвердженою Радою Міністрів Республіки Білорусь): доктор наук — 35 %; кандидат наук — 30 %; особа без наукового ступеня — 25 %. У випадку припинення експертизи і оформлення акту про неможливість підготовки експертного висновку члену Експертної ради оплачується 5 годин робочого часу.

Чинне законодавство Російської Федерації найбільш детально регламентує процедуру релігієзнавчої експертизи, правовою підставою якої є пункт 8 статті 11 Федерального закону “Про свободу совісті та про релігійні об’єднання” (“орган, принимающий решение о государственной регистрации религиозной организации, вправе продлить срок рассмотрения документов до шести месяцев для проведения государственной религиоведческой экспертизы. Порядок проведения государственной религиоведческой экспертизы устанавливается уполномоченным федеральным органом исполнительной власти”)⁴. Порядок проведення державної релігієзнавчої експертизи, який діяв понад десять років, був прийнятий Постановою Уряду РФ від 3 червня 1998 року. Згодом, наказом Міністерства юстиції РФ від 18 лютого 2009 року № 53 “Про державну релігієзнавчу експертизу” були затвердженні Порядок проведення державної релігієзнавчої експертизи, Положення про Експертну раду з проведення державної релігієзнавчої експертизи при Міністерстві юстиції Російської Федерації, зразок бланка Експертної ради з проведення державної релігієзнавчої експертизи. Документ визначив об’єкт та завдання експертизи, суб’єктів експертизи, підстави, за яких Мінюст РФ (його територіальний орган) має право направити запит про проведення експертизи, визначив термін її проведення та вимоги до змісту експертного висновку, його правове значення.

Зокрема, об’єктами релігієзнавчої експертизи в Росії є: установчі документи релігійної організації, рішення її керівних і виконавчих органів; дані про основи віровчення релігійної організації і відповідну практику; форми і методи діяльності релігійної організації; богослужіння, інші релігійні обряди і церемонії; внутрішні документи релігійної організації, що висвітлюють її ієрархічну та інституційну структуру; релігійна література, друковані, аудіо— і відеоматеріали, що випускаються і (чи) поширюються релігійною організацією. Основними завданнями релігієзнавчої експертизи є: визначення релігійного характеру організації на підставі установчих документів, даних про основи її віровчення і відповідної практики; перевірка і оцінка достовірності даних, які містяться в поданих релігійною організацією документах, відносно основ її віровчення; перевірка відповідності заявлених при реєстрації форм і методів діяльності релігійної організації формам і методам її фактичної діяльності.

Органами, які приймають рішення про державну реєстрацію релігійних організацій в Росії, є Міністерство юстиції РФ та Управління Міністерства юстиції РФ у суб’єктах федерації. На відміну від України та Білорусі (де суб’єктами проведення релігієзнавчої експертизи є експертні ради лише центральних органів державного управління у справах релігій), в Росії, окрім

Експертної ради з проведення ДРЕ при Міністерстві юстиції РФ, суб'єктами проведення релігієзнавчої експертизи також є Експертні ради з проведення ДРЕ при Управліннях Міністерства юстиції РФ в суб'єктах федерації. Експертним радам при територіальних управліннях Міністерства юстиції РФ надано право проводити експертизу щодо місцевих релігійних організацій і централізованих релігійних організацій, які мають місцеві релігійні організації на території одного суб'єкта РФ. У випадку необхідності територіальний орган Мінюсту РФ вправі звернутися за висновком до Експертної ради центру — Мінюсту РФ.

Підставами для подання запиту на проведення ДРЕ в Росії є:

а) надходження до органу реєстрації заяви про реєстрацію:

– релігійної організації, яка не має підтвердження, виданого централізованою релігійною організацією того ж віросповідання;

– змін до статуту (в тому числі змін до найменування), якщо ці зміни пов'язані з вказівкою чи зміною даних про віросповідання організації;

б) необхідність експертної оцінки наявності чи втрати в діяльності зареєстрованої релігійної організації ознак релігійного об'єднання (віросповідання; здійснення богослужінь, інших релігійних обрядів і церемоній; навчання релігії і релігійного виховання своїх послідовників);

в) необхідність перевірки достовірності і відповідності фактичної діяльності релігійної організації формам і методам, даним про основи віровчення, заявлених при її державній реєстрації;

г) набуття законної сили рішення суду про визнання особи, що є членом (учасником) релігійної організації, такою, яка здійснює екстремістську діяльність;

д) набуття законної сили рішення суду про визнання екстремістськими матеріалів, які виготовляються чи поширюються релігійною організацією;

е) інші випадки під час державної реєстрації та (або) здійсненні контролю за дотриманням релігійною організацією статуту стосовно цілей і порядку її діяльності при виникненні питань, які вимагають спеціальних знань.

Релігієзнавча експертиза проводиться упродовж 3-х місяців з дати надходження запиту до відповідної Експертної ради. У разі потреби термін проведення експертизи може бути продовжений на один місяць. Порядок проведення державної релігієзнавчої експертизи встановлює вимоги до змісту Експертного висновку та вказує на його рекомендаційний характер. Експертний висновок і особлива думка експертів підлягають публікації на офіційному сайті Мінюсту Росії (його територіального органу). Організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Експертної ради здійснюється Мінюстом РФ (його територіальним органом). Експертна рада з проведення

державної релігієзнавчої експертизи при Мінюсті РФ формується з посадових осіб, державних службовців органів державної влади, вчених-релігієзнавців, спеціалістів у сфері відносин держави і релігійних об'єднань, включення яких до її складу здійснюється за згодою. Консультантами до роботи Експертної ради можуть залучатися спеціалісти, які не є її членами, а також представники релігійних організацій. Розгляд запиту, що стосується конкретної релігійної організації, відбувається, як правило, в присутності її уповноваженого представника, завчасно запрошеного на відповідне засідання ради. Представник релігійної організації має право давати експертам пояснення, що стосуються предмету експертизи. На стадії наради експертів і формулювання висновків експертизи присутність представника релігійної організації не допускається. У випадку неявки представника релігійної організації на засідання ради, експертний висновок може бути прийнято за його відсутності.

Варто зазначити, що процедура ДРЕ неодноразово зазнавала критики з боку захисників релігійної свободи та представників деяких релігійних організацій Росії. Вважається, що експертиза — новітній спосіб боротьби з “сектами”, а експерти (“борці з сектами”) використовуються для визнання літератури екстремістською, для ліквідації неугодних релігійних течій тощо. Характеристика нових конфесій як “сектантських” з метою відмежування від традиційної релігійності глибоко укорінена в суспільній свідомості й успадкована від самодержавно-православної політики царської Росії і комуністично-атеїстичної політики СРСР, які в такий спосіб намагалися дискримінувати інші релігійні течії, посягти в громадські думці й суспільстві в цілому негативне до них ставлення.

Досвід Білорусі та Росії засвідчує, що на відміну від України, де державному органу у справах релігій можна дорікнути за бездіяльність та фактичну відсутність легальних експертних процедур, які б дозволили з'ясувати, чи є та чи інша організація релігійною, чи містить у своїй діяльності елементи деструктивності, тоталітарності чи загрози здоров'ю людини, її найближчі сусіди прийняли відповідні нормативно-правові акти про ДРЕ.

Релігієзнавча експертиза — своєрідне “зелене” або “червоне” світло, яке дає держава тій чи іншій релігійній організації. У контексті національної безпеки, загроз релігійного екстремізму, деструктивного впливу тоталітарних новітніх культів, ДРЕ є своєрідним механізмом захисту інтересів держави та цілком узгоджується зі світовими та європейськими стандартами, будучи адміністративно-правовою ланкою у системі заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання загрозам безпеці України, розвідувальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України.

Практика створення інформаційних центрів з вивчення потенційної небезпеки новітніх релігійних рухів (НРР) з метою інформування населення є поширеною також у країнах Європи. Так, Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію 1412 (1999) “Протиправні дії сект”, де пропонує урядам держав-членів у разі необхідності створювати та підтримувати незалежні загальнонаціональні та регіональні інформаційні центри про групи релігійного характеру, проводити їхню експертизу⁵.

Одна з багатьох проблем, які залишаються відкритими при цьому, це визначення, що є і що не є релігією і, відповідно, чи є той або інший рух релігійним. На міжнародному рівні питання про дефініцію поняття релігії, а також про те, який рух або яка організація є релігійними, залишаються нерегламентованими. Вважається, що розв’язання таких питань — це не справа держави. У квітні 1984 року комітет Європарламенту у справах молоді, культури, освіти й спорту представив доповідь “Про активність деяких новітніх релігійних рухів у країнах Європейської співдружності” (за ім’ям доповідача вона отримала назву “доповідь Коттрела”). У ній згадано рухи, які викликали занепокоєність громадськості тими чи іншими діями. Доповідь Коттрела пояснює, що йдеться не про спроби взяти під державний контроль релігійну активність або індивідуальне право сповідувати ту чи іншу релігію. “Але, — підкреслюється в ній, — якщо особа зазнала соціальної або ментальної катастрофи внаслідок втягнення [до НРР], чи не повинно суспільство допомогти їй? Якщо людину відібрали від її сина, доньки, родини і друзів, чи можна це ігнорувати? Так само, якщо відібрали їхні гроші і майно, даючи натомість фальшиві обіцянки, чи не потрібно на це адекватно реагувати?”⁶. У доповіді рекомендувалося створити спеціальні парламентські комісії з дослідження зазначених проблем. Ця пропозиція була прийнята неоднозначно, але чотири країни — члени ЄС (Австрія, Бельгія, Німеччина і Франція) все ж створили такі комісії.

В Австрії, де держава відокремлена від церкви, релігійними питаннями займається Міністерство освіти і мистецтв (секція культури). На підставі закону від 1998 року про створення документальної та інформаційної служби з питань сект також створена Федеральна служба з питань сектантства. До її завдань входить збір документів та інформації про небезпеку, яка може виходити від програм чи дій сект. Служба надає інформацію про діяльність нових релігійних рухів. Діяльність служби не поширюється на церкви та релігійні організації, що визнані на законних підставах. У Бельгії конфесійними справами займається Міністерство юстиції, у структурі якого є Генеральне управління цивільного законодавства і культів (адміністрація культів). Законом від 1998 року також створений Інформаційний і консультативний центр з вивчення шкідливих релігійних сект (CIAOSN),

який став результатом рекомендації парламентсько-слідчої Комісії виробити політику боротьби з нелегальною практикою культів і попередження небезпек, які вони становлять для суспільства⁷. У Франції діє Комісія при Прем'єр-міністрові та робоча група в МВС, які здійснюють експертизу відповідних організацій, контроль за їхньою діяльністю⁸.

Отже, досвід зарубіжних країн показує, що у міжнародному співтоваристві залишається актуальною проблема захисту суспільства від шкідливого впливу новітніх релігійних організацій⁹.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки.

1. В Україні відсутній правовий механізм проведення експертизи релігійних організацій. Перспективи функціонування інституту релігієзнавчої експертизи в Україні за таких умов є невтішними та характеризуватимуться декларативністю та неефективністю. У зв'язку з цим Міністерству культури України необхідно ініціювати розробку та прийняття відповідного підзаконного акту (Постанови Кабінету Міністрів України) про "Про державну релігієзнавчу експертизу", яким затвердити детальний Порядок проведення державної релігієзнавчої експертизи, Положення про Експертну раду з проведення державної релігієзнавчої експертизи при Міністерстві культури України, передбачивши, що організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Експертної ради здійснюється Міністерством культури України.

2. На нашу думку, коректніше вживати термін "державна релігієзнавча експертиза", який вказує на державний статус такої експертизи та підкреслює, що саме державний орган у справах релігій є єдиним компетентним органом з питань забезпечення проведення такої експертизи (адже здійснювати "релігієзнавчу експертизу" можуть також і наукові інституції, експертні громадські організації тощо).

3. Процедура державної релігієзнавчої експертизи в Україні (за умови її правової регламентації) буде дієвим адміністративним механізмом запобігання протиправній діяльності окремих релігійних організацій. Доцільно також запровадити реєстр віросповідних напрямів, рухів та течій, щодо яких проведено релігієзнавчі експертизи.

4. Треба передбачити проведення релігієзнавчої експертизи не тільки при проведенні реєстрації, але й згодом, як одного зі способів державного контролю за діяльністю. Необхідно законодавчо закріпити проведення періодичної релігієзнавчої експертизи зареєстрованих релігійних організацій нових віросповідань у перші декілька років після їхньої державної реєстрації. Це пов'язане з тим, що при становленні нового віровчення можлива досить швидка зміна віронавчальних істин і зовнішніх релігійних атрибутів, у тому числі богослужбових традицій, що може призвести до порушення прав

громадян. Окрім реєструючого органу, надати також право контролюючим, правоохоронним органам, судам, звертатися за проведенням релігійнознавчої експертизи до державної Експертної ради.

5. З метою недопущення порушення принципу об'єктивності та принципу світськості держави, відокремлення релігійних організацій від держави, доцільно законодавчо передбачити заборону на членство в експертних радах священнослужителів і представників конфесій. Визначити, що експертом державної релігійнознавчої експертної ради також не може бути і будь-який інший представник конфесії, а також громадянин, що перебуває з нею в трудових або інших договірних відносинах.

- 1 Загребина И. В. Государственная религиоведческая экспертиза: теория и практика. — М.: ИД "Юриспруденция", 2012. — 224 с.
- 2 Закон Республики Беларусь "О свободе совести и религиозных организациях" от 17 декабря 1992 г. № 2054-XII // <http://www.irs.in.ua>.
- 3 Приказ Уполномоченного по делам религий и национальностей от 23 июля 2007 г. № 28 Об утверждении Положения об Экспертном совете при Уполномоченном по делам религий и национальностей // <http://busel.org/texts/cat3kv/id5swrcuu.htm>.
- 4 О свободе совести и о религиозных объединениях: Федеральный закон от 26 сентября 1997 г. № 125-ФЗ (с изменениями) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://graph.garant.ru:8080/SESSION/S_FPtHLxPn/PILOT/main.html.
- 5 Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1412 (1999) "Протиправні дії сект". Витяг з видання Ради Європи "Official Gazette", червень 1999 // Людина і світ. — 1999. — № 9. — С. 25–26.
- 6 Проблема новітніх релігійних рухів в Європарламенті // Людина і світ. — 1998. — № 8. — С. 26–32.
- 7 Єленський В. Релігія і право // Людина і світ. — 2001. — № 9. — С. 32–41 // http://old.risu.org.ua/ukr/resources/library/lis/2001/09_32-41.
- 8 Єленський В. Новітні рухи — зони занепокоєння // Людина і світ. — 2000. — № 9. — С. 2–10.
- 9 Петрик В. М. Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних об'єднань): Дис... канд. наук з держ. управ. — К., 2004. — С. 101–107. — 225 с.

SUMMARY

Ustym Khavarivsky

THE STATE RELIGIOUS EXAMINATION IN UKRAINE: EXPERIENCE AND PROSPECTS

In the article the theoretical and practical aspects of the state religious examination in Ukraine are analyzed. Procedural problems of realization the religious examination by the State Agency for Religious Affairs also defined.

Keywords: religious examination, the State Agency for Religious Affairs, registration of statutes, religious organization.